

KLESTENITZ TIBOR

„Hódító katolicizmus”

Az első világháború és a katolikus sajtó fejlődése Magyarországon

1980-ban született Mórton. Egyetemi tanulmányait az ELTE történelem és politikaelmélet szakán végezte. Jelenleg az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. Legutóbbi írását 2014. 2. számunkban közzöltük. – A tanulmány az MTA BTK Média-történeti Kutatócsoportjának támogatásával készült.

¹Joseph Held: *Culture in Hungary during World War I*. In Aviel Roshward – Richard Stites (szerk.): *European Culture in the Great War*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999, 185.

²Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban EPL) Cat. 44/3156–1918. Blcha Marian a primásnak, 1915. október 1.

³EPL Cat. 44/881–1916. Wellner Lőrinc segédlelkész a primásnak, 1916. február 15.

⁴*Und ihr schlaft?* Neue Post, 1917. december 13., 1.

⁵Úgy hatott ez a háború,

Az első világháború kitörése komoly változásokat eredményezett a magyar katolikus sajtó helyzetében. Ennek egyik fő oka a társadalom hírigényének növekedése volt: 1914-től az újságok szerkesztő-ségei és a könyvterjesztők egyaránt kivételes háborús konjunktúrát élveztek.¹ A folyamatot az egyháziak is jól érzékelték, a papság konzervatív része pedig veszélyforrást látott abban, hogy az újságok vidéken is egyre nagyobb mértékben kezdtek elterjedni. Egy plébános például 1915-ben azzal indokolta egy szlovák nyelvű, az antiklerikális ideológiát ellensúlyozó napilap indításának igényét, hogy a háború idején „mindenki újságot olvas”.² 1916 telén egy falusi klerikus felhívta a prímás figyelmét egy bizonyos *Szabad Szó* című hetilap terjeszkedésére, amely antiklerikális propagandát terjesztett.³ Egy katolikus orgánumpublicistája pedig aggodalommal állapította meg, hogy az újságok és könyvek forgalma országszerte növekedésnek indult, amivel szemben katolikus népkönyvtárak szervezését szorgalmazta.⁴

A másik fő tényezőt az úgynevezett háborús vallásosság, vagyis a hitéleti tevékenység váratlan megélénkülése jelentette.⁵ A kortárs vélekedés szerint „a háború az általános megkomolyodás ideje, ilyenkor az is elgondolkodik az élet legnagyobb problémáin”, aki egyébként nem hívő. A klerikusok ugyanakkor tudatában voltak annak, hogy nem ülhetnek ölbe tett kézzel, hiszen ez a jelenség nem mély világnézeti elkötelezettségen, hanem nagyrészt csupán a félelmen alapult.⁶ Egy jezsuita sajtótermék szerzője szerint „a vallásos nekikomolyodás azon hatalmas feladat elé állít, miként fogjuk azt állandósítani a béke visszatérével Istent valószínűleg feledő világban”.⁷

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, az első világháborús körülmények milyen hatást gyakoroltak a hazai katolikus sajtó történetére, ezért elsősorban két, az eseményekben döntő szerepet játszó klerikus, Csernoch János hercegprímás, esztergomi érsek, illetve a jezsuita Bangha Béla szerepére összpontosít.

Utóbbi tevékenységének nyomon követéséhez remek forrást jelent a jezsuita rend 1913-ban indított folyóirata, a *Magyar Kultúra*. Ennek célja az volt, hogy a művelt világi közönséget bevezesse a katolikus gondolatba, terjessze az apológiát, kövesse az „ellenség” — azaz elsősorban a polgári radikálisok — „mozgolódásait”.⁸ A katolikus elit széles köréből verbuválódott szerzői kör, a kortárs amerikai jezsuita revük példáját követve,⁹ a nagyközönséget érdeklő témák egyházi nézőpontból való tárgyalására törekedett. A szerkesztőség a hódító katolicizmus szellemében az egész közélet át-

mint egy hatalmas népmisszió” – írta például a Magyar Kultúra levelezője. Karl Piecher: *A háborús Németország*. Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 430.

⁶Konferenciákat az intelligenciának! Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 263–264.

⁷bb.: *A legfőbb Hadúr*hoz. Magyar Kultúra, 1915. I. kötet, 220.

⁸Nyisztor Zoltán: *Bangha Béla élete és műve*. 2. kiad. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1941, 245–246.

⁹Molnár Antal: *Az engedelmes lázadó*. (Bangha Béla és a jezsuita rendi vezetés). In Molnár Antal – Szabó Ferenc SJ: *Bangha Béla SJ emlékezete*. Távatok, Budapest, 2010, 67.

¹⁰Nyisztor Zoltán: *Bangha Béla első lapalapítása*. Magyar Kultúra, 1941/6. 88.

¹¹*Amiről nem lehet elégszer szó*. Mária-Kongregáció, 1913/10. 312.

¹²Molnár Antal – Szabó Ferenc SJ: i. m. 223.

¹³Litván György: *A sajtó áthangolódása 1914 őszén*. Századok, 2004. 6. 1466.

alakítását vette tervbe.¹⁰ A folyóirat népszerűsítéséhez a rend hitbuzgalmi szervezetei, a Mária-kongregációk is hozzájárultak. Ennek eredményeként 1913 júniusára már háromezer-kétszáz előfizetője volt, ebből mintegy kilencszáz világi értelmiségi.¹¹ 1917-ben egy erőteljes reklámkampány segítségével az előfizetői létszámot háromezer-hétszáz főre tornázták fel.¹²

A *Magyar Kultúra* 1914 nyarán könnyedén belesimult a magyar sajtó alaphangjába, amelyet az egyöntetű hazafias lelkesedés jellemzett,¹³ sőt, egyes szerzői egyenesen a háború erkölcsi igazolására törekedtek. Apponyi Albert gróf például a világháborút nem csupán a Monarchia jogos önvédelmi harcának, hanem egyfajta szent hadjáratnak nyilvánította. Szerinte az egész emberiség javát védő központi hatalmak szükségszerűen győzelmet aratnak majd, hiszen a fő ellenfél nyugaton a „kereszténységtől elpártolt hitetlenség”, vagyis az állam és az egyház elválasztását alig tíz évvel korábban végrehajtó Franciaország, keleten pedig „a babonává fajult álvallásosság szelleme”, azaz az ortodox Oroszország.¹⁴ A szerkesztőség 1914 végén hasonló képet festett az eseményekről: eszerint Franciaországot az ateizmus, Nagy-Britanniát az önzés és uralomvágy vezeti, amivel szemben a központi hatalmak az idealizmus, hazafiság és szolidaritás alapján állnak.¹⁵

Ugyanakkor a szerkesztőség a patrióta érzelmeket a katolicizmus világnézeti ellenfeleivel vívott küzdelemben is igyekezett felhasználni. Ehhez a fő hivatkozási alapot a háborús vallásosság virágzása szolgáltatta. Burján Károly például azt hangsúlyozta, hogy a bizonytalanná váló életkörülmények között a radikális ideológiák gyorsan elveszítették vonzerejüket, csak a hit és a hazafiság bizonyult erős értéknek. A frontra induló katonák gyónnak, áldoznak, hitükből merítenek erőt.¹⁶ Révész István kecskeméti plébános szeptember 20-án kelt alföldi helyzetleírásában arról számolt be, hogy a mozgósítás pozitív csalódást jelentett a számára. Korábban azt hitte, hogy „a kozmopoliták” kiöltek minden ideált, a sajtó elpusztította a nemzeti erényt az emberekben, a világháború azonban felélesztette a régi értékeket. Úgy vélte, hogy a nép ismeri a háború okait — a francia korrupciót, az orosz zsarnokságot, a barbár szerb áskálódást — és „magát Isten ostorának tekinti, melynek le kell sújtania az elbizakodott, gögös népekre”. Óriási elszántság volt tapasztalható, tömegesen jelentkeztek 17–18 éves fiúk önkéntesnek, a huszárok pedig bosszút esküdve nézegették Ferenc Ferdinánd arcképét a könyvesbolt kirakatában. A plébános végül, mindezzel erőteljes kontrasztot teremtve, kijelentette: „Csak a szocialista vezérek hallgatnak mélyen e nehéz napokban. (...) De miről is írhatnának ők mostanában, mikor csak egy kötelessége lehet a magyar sajtónak: növelni a magyar nép bizalmát, harci kedvét és áldozatkészségét.”¹⁷

A szerkesztőség még a katonák könyvellátását is görcső alá vette, megállapítva, hogy igen sok selejtes, erkölcsrontó, hitetlenséget terjesztő munka lepte el a frontot és a kórházakat.¹⁸ A folyóirat szerzői

¹⁴Apponyi Albert:
A mi háborúnk. Magyar
Kultúra, 1914. II. kötet, 8.

¹⁵*Olvasóinkhoz!* Magyar
Kultúra, 1914. II. kötet, 511.

¹⁶Burján Károly: *Háborúnk
és a szabadkőműves
irodalom*. Magyar Kultúra,
1914. II. kötet, 53.

¹⁷Révész István:
*A Magyar Alföld háborús
időben. Kecskeméti levél.
(1914. szeptember 20.)*
Magyar Kultúra, 1914.
II. kötet, 164–167.

¹⁸A Katolikus
Sajtóhölgybizottság
könyvosztó akciója.
Magyar Kultúra,
1914. II. kötet, 176.

¹⁹*Újságot a kórházakba!*
Magyar Kultúra, 1915.
I. kötet, 336.

²⁰A sajtószakosztályok
figyelmébe. Mária-
Kongregáció, 1914/1. 37.

²¹EPL Csernoch János
magánlevéltára 314/1914.
Novák Mártonné a prímás-
nak, 1914. október 16.

²²EPL Csernoch János
magánlevéltára 2/1915.
Széchényi Miklós a prí-
másnak, 1915. október 2.

²³Molnár Antal – Szabó
Ferenc SJ: i. m. 192.

²⁴*A háború és az isteni
gondviselés*. Magyar
Kultúra, 1914. II. kötet, 93.

még a katolikus *Alkotmány* című politikai napilap szerkesztőjével is vitába keveredtek, és — udvarias frázisokba csomagolva ugyan, de — nehezményezték, hogy az *Alkotmány* „mindössze” heti kétezer ingyen példányt juttatott a lapból a katonai kórházakba.¹⁹ A *Magyar Kultúra* ezért erőteljesen támogatta a szintén Bangha által vezetett Katolikus Sajtóhölgybizottság akcióját, amely 1914 szeptemberében gyűjtést indított a katonák olvasmányokkal való ellátásáért. A beküldött kiadványokat gondos válogatásnak vetették alá: a „rossznak” minősített nyomtatványokat megsemmisítették, a „jókat” pedig a frontra küldték.²⁰ A bevonuló katonák az első beszámolók szerint szívesen fogadták a sajtóhölgyek által terjesztett kiadványokat.²¹ A kezdeményezés követőkre is talált: gróf Széchényi Miklós nagyváradi püspök például a katonai kórházak számára kétezer példányban megrendelte az *Új Lap* című katolikus népújságot.²² A háború első évében az egyesület hétszázezer imát és hatvanezer könyvet juttatott a katonáknak. Bangha páter abban bizakodott, hogy nyomtatványaiak hatalmas missziós jelentőségre tehetnek szert.²³

A háború mint erkölcsi probléma kérdésköre viszont jóval szerényebb súlyt kapott a *Magyar Kultúra* hasábjain. Jellemző példa a „Levélszekrény” rovat, ahol egy olvasói levél szerzője feltette a kérdést: ha van Isten, hogyan engedheti meg a vérontást? A teológus szakértő válasza szerint a háború saját bűnösségünk természetes következménye, de Isten ezt a javunkra tudja fordítani, és felhasználhatja arra, hogy lélekben meggyógyítsa az emberiséget.²⁴

A magyar sajtó patrióta felbuzdulását hamarosan felváltotta az elkeseredés. A gyors egymásutánban elszenvedett háborús vereségek, az ellátási nehézségek állandósulása, az infláció elszabadulása és az életszínvonal romlása miatt 1916-ra a közhangulatot egyre inkább a háború felelőseinek, illetve bűnbakjainak a keresése jellemezte.²⁵ A sajtó gyorsan a vádlottak padjára került. Mivel a háborús érdekekre hivatkozva a lapokat egész Európában cenzúra alá helyezték, azok nem a közvélemény reális tájékoztatását szolgálták, hanem az állam érdekeinek megfelelően manipulált híreket adták közzé, a háborús propaganda eszközeivé váltak.²⁶

Ennek következtében a sajtó gyorsan elvesztette szavahihetőségét. Benda Jenő újságíró, végigtekintve korának szellemi irányzatain, 1917-ben megállapította: „az entente és a központi hatalmak közvéleménye, a radikálisok és a reakcionáriusok, a szocialisták és a klerikálisok legsűrűbben és legszívesebben vádolják a sajtót. A másik ország és a másik világnézet sajtóját, természetesen.” Ennek a magyarázatát a sajtó „hatalmának” általános túlértékelésében találta meg. Ezzel szemben azt hangoztatta, hogy a sajtó háborúpárti állásfoglalásai mögött egész Európában a kormányok erőfeszítései álltak, amelyek abban voltak érdekelték, hogy fokozzák a nép „háborús narókozását”.²⁷

A katolikus közvélemény formálóira szintén jellemző volt a sajtó „hatalmának” túlbecsülése. Prohászka Ottokár például már 1914-

²⁵Bihari Péter: *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*. Napvilág, Budapest, 2008, 32–33.

²⁶Garth Jowett – Victoria O'Donnel: *Propaganda and persuasion*. London – New Delhi, Sage, 1992, 123.

²⁷Benda Jenő: *Az uszító sajtó*. Huszadik Század, 1917. 36. kötet, 297–308.

²⁸Prohászka Ottokár: *Naplójegyzetek, I (1887–1918)*. (Szerk. Barlay Ö. Szabolcs.) Agapé – Távalatok – Ottokár Püspök Alapítvány, Szeged – Budapest – Székesfehérvár, 1997, 371.

²⁹Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (SzfvPL) Lit. Enc. 1916/IX. 47–49. (1444/1916).

³⁰Burján Károly: *A tömegek lélektana*. Magyar Kultúra, 1915. I. kötet, 116–120.

³¹Komócsy István: *A társadalmi fejlődés iránya*. Magyar Kultúra, 1917. II. kötet, 20.

³²Mark Cornwall: *The undermining of Austria-Hungary. The battle for Hearts and Minds*. Macmillan Press, London, 2000, 12.

ben az újsághírek megbízhatatlanságáról panaszkodott naplójában.²⁸ A sajtó propagandaeszközzé válását azonban nem a háború és a kivételes háborús jogszabályok hatásával, hanem kizárólag a lapkiadók feltételezett megvásárolhatóságával magyarázta. 1916-os körlevelében például kifejtette, hogy a hadviselő hatalmak közötti közeledést és a békekötést a hírlapok háborús uszítása teszi lehetetlenné.²⁹ A háborús tapasztalatok felkeltették a katolikus véleményformálók figyelmét a korabeli tömeglélektani elméletek iránt is. A *Magyar Kultúrában* Burján Károly 1915-ben ismertette a francia szociálpszichológus, Gustave Le Bon *A tömegek lélektana* című munkáját. Ennek alapgondolata szerint a közös céltól áthalt, közös célra törekvő szervezett csoportokat csökkenő belátási képesség és növekvő cselekvési kényszer jellemzi, ami komoly társadalmi veszélyekkel jár: a műveletlen tömegek hatalmának megnövekedése akár a civilizáció pusztulását is eredményezheti.³⁰ Komócsy István pedig 1917-ben, szintén Le Bon munkásságára hivatkozva, arról írt, hogy a katolicizmusnak, ha a modern korban meg akarja tartani befolyását, akkor a „gazdasági, szociális és kulturális vonatkozásokban szükségképpen elkövetkezett ideológiai elváltozásokat minél gondosabban figyelembe kell vennie”.³¹

Bangha Béla — a Monarchia számos más személyiségéhez hasonlóan — a modern háború integráns részének látta a propagandát.³² Ő már fiatalon is a sajtó ügyét tartotta a katolicizmus egyik legfőbb problémájának,³³ azonban háborús tapasztalatai még inkább megerősítették ebben. 1914 nyarán éppen Nagy-Britanniában tartózkodott, ahol első kézből ismerte meg az ellenséges propaganda működését. Tapasztalatai szerint a háborús hírek eleinte kevés nyomot hagytak az átlagolvasó lelkében, a sajtó többhetes összehangolt munkája kellett ahhoz, hogy a közönség figyelme elterelődjön a megszokott témákról és „a voltaképpeni harcias hangulatot magába engedte disputálni”.³⁴ Bangha szerint a brit sajtó úgy tüntette fel a világháborút, mint II. Vilmos német császár határtalan önzésének kitörését, aminek következtében „soha ilyen brutálisan mindenható és ellenállhatatlan butító nagyhatalomnak” nem látta a sajtót, mint most, hiszen százazrek hódoltak be „a minden Münchhausen-mesét megszégyenítő sajtóhazudozásnak”.³⁵

A *Magyar Kultúra* szerzői a legfőbb ellenfelet lord Northcliffe személyében vélték megtalálni, aki a brit sajtópiac meghatározó szereplője, a *Daily Mail* és a *The Times* tulajdonosa volt. Véleményük szerint a lord „a háborút a németek ellen örömmel üdvözölte, és (...) a mostani nemzetközi öldöklés felelősségének terhe jó részben az ő lelkét nyomja”.³⁶ A sajtómágnás erőteljes részvétele a brit háborús erőfeszítésekben (majd 1918-as kinevezése az ellenséges országokba irányuló propagandát irányító hivatal élére) már önmagában véve is alkalmas volt arra, hogy a központi hatalmak közvéleményét demoralizálja, és növelje a propagandával kapcsolatos paranoiát.³⁷ Northcliffe így aztán a *Magyar Kultúra* szerzőinek

³³Első, a témával foglalkozó tanulmányát a pozsonyi Katolikus Sajtót Támogató Egylet adta ki 1903-ban. *A sajtó jó és rossz hatalma*. In: *Bangha Béla Összegyűjtött Munkái*. XXVI. kötet, 59–68, 493.

³⁴Bangha Béla: *Magyarország felé. Úti reflexiók I.* Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 82.

³⁵Bangha Béla: *Magyarország felé. Úti reflexiók II.* Magyar Kultúra, 1914. II. kötet, 207.

³⁶Kmoskó Mihály: *Lord Northcliffe és a „modern sajtószabadság”*. Magyar Kultúra, 1918. II. kötet, 1.

³⁷Mark Cornwall: i. m. 174.

³⁸*Napló*. Magyar Kultúra, 1917. I. kötet, 48.

³⁹*Ki felelős a háborúért?* In: *Bangha Béla Összegyűjtött Munkái*, i. m. 143–148.

⁴⁰*A sajtókérdés a világháború fényében*. Dr. Eberle József előadása a Katolikus Sajtóegyesület fővárosi Hölgybizottságának január 7-iki műsoros ünnepélyén. Magyar Kultúra, 1917. I. kötet, 50–56.

⁴¹Molnár Antal – Szabó Ferenc SJ: i. m. 202.

szemében is úgy tűnt fel, mint aki „egyike a világ legnagyobb gazembereinek. Mint újságkirály, akiknek a háború a képzelhető legjobb üzlet, temérdek lapjával ő izgatta ellenünk a legnagyobb sikerrel Anglia népét, de a semleges országokat is.”³⁸

Northcliffe valósággal megszemélyesítette mindazt, amit Bangha a kapitalista sajtó szerepéről vélt. A világsajtó e felfogás szerint saját olvasóinak érdekeit alárendelte a tőke érdekeinek: „ezért áll a modern napisajtó túlnyomó része lényegében erkölcstelen alapon: a közönséget a pénzvilág érdekeivel szemben állandóan kijátssza s ugyanakkor a közönség érdekeinek szószólójaként mutatja be magát”.³⁹

Elképzeléseire jelentős hatással volt az osztrák újságíró, Joseph Eberle, aki meghívására 1917-ben Budapesten is előadást tartott. Szavai szerint a sajtó főleg az izraelita nagytőke kezében van, annak érdekeit szolgálja, az által hirdetett „pőre materializmus” pedig éles ellentétben áll a keresztény idealizmussal. „A kapitalista sajtó kultúrpolitikája nem egyéb, mint nyílt támadás a kereszténység ellen” — mondta. A háborús vallásosság elmélyítésnek terén elkönnyvelt kudarcokat szintén a sajtóra hárította: „Övé a nagy felelősség, ha a háború borzalmas megpróbáltatásai nem termékenyítették meg a lelkeket úgy, ahogy kellett volna”. Eberle még tovább menve azt is állította, hogy a kapitalista sajtó szelleme játszotta a „legnagyobb szerepet” a világháború felidézésében, amelynek „végső, legmélyebben fekvő oka a modern világ elszakadása Istentől, örök életbe vetett hitünk megcsappanása és a mammonizmus korlátlan uralma”. Mondandójának legfontosabb elemét az jelentette, hogy a békét csak úgy lehet megteremteni, ha a kapitalista sajtót megfosztják befolyásától. Eberle ezért arra hívta fel budapesti hallgató-ságát, hogy a „nép védelmére” teremtsenek keresztény sajtót, amely „a gazdasági törekvéseket és eszméket ismét összhangba hozza a kultúra és a vallás nagy gondolataival”.⁴⁰

Bangha Béla minden bizonnyal azért adott tért Eberle fejtegetéseinek, mert maga is hasonló terveket dédelgetett. *Naplójában* először 1916 elején írt arról a szándékáról, hogy új napilapot indít, de ez ekkor még csak egy volt nagyszámú terve között. Elképzelései igen bizonytalanok voltak, csupán egy „kis” — esetleg német nyelvű — napilap életre hívását látta lehetségesnek. Azt ugyanakkor határozottan leszögezte, hogy pártok feletti, de a felsőbbiséget támogató orgánusmot lát szükségesnek.⁴¹ Ez igen lényeges volt, hiszen a katolicizmust ekkoriban egyetlen napilapként az *Alkotmány* képviselte, azonban a Katolikus Néppárt lapjaként nem volt képes megszólítani a párthoz nem kötődő katolikusokat.⁴²

1916 nyarára kezdtek határozottabbá válni a páter tervei, ekkor kezdte a nyilvánosság előtt is hangsúlyozni a Néppárthoz nem kötődő katolikusok megszólításának fontosságát. Ennek érdekében sürgette, hogy ideiglenes megoldásként az *Alkotmányt* tegyék az egész katolikus magyarság lapjává. Azt várta, hogy a lap „kövessen

⁴²Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Complex, Budapest, 2013.

⁴³Bangha Béla: *A Katolikus Sajtó-egyesület*. Magyar Kultúra, 1916. II. kötet, 91–92.

⁴⁴A Sajtó, 1916. 1. szám. 1.

⁴⁵A Sajtó, 1916. 2. szám. 1.

— voltaképpen pártjellegének fenntartása mellett is — egyelőre minél kevesebb pártpolitikai irányt s minél több katolicizmust. Talán éppen pártszempontból járna vele legjobban, ha egyelőre — pártfeletti politikát csinálna.”⁴³ Javaslatának elutasítása nyomán azonban fokozatosan a pártok feletti katolikus sajtó megteremtésében kezdte a megoldást látni. Ennek propagálására az általa vezetett Sajtóhölgybizottság 1916 októberétől havonta adta ki négyoldalas, röpiratszerű nyomtatványát, *A Sajtó* címmel.

A lap célkitűzéseit az első szám foglalta össze. Eszerint „az ország jövője igen nagy részben a sajtókérdéstől függ s hiába győznők le minden külső ellenségünket, ha idehaza meg belső ellenségek lennének úrrá fölöttünk”. Ezért a kiadvány szerzői annak megakadályozását látták szükségesnek, hogy az országot „egy nem magyar és nem keresztény” sajtó irányítsa.⁴⁴ Az orgánus arról igyekezett meggyőzni olvasóit, hogy kibékíthetetlen ellentmondás áll fenn a sajtó közvetítette kép és az ország valós helyzete között: „a valódi Magyarország keresztény és vallásos, a sajtóban tükröződő ál-Magyarország pedig hitetlen és elvtelen, haszonleső és anyagelvű, akiknek csak egy féltve őrzött nemzeti kincse van: a zsidódedelgető liberalizmus s csak egy borzalmas, iszonyú veszedelme: a katolikus pap és az Anyaszentegyház”.⁴⁵ Ebből is látható tehát, hogy a szerzők teljesen figyelmen kívül hagyták a magyar társadalom dezintegrációs folyamatait, amelyek a világháborús viszonyok következtében egyre gyorsabban haladtak előre, és továbbra is egyenesnek tételezett nemzeti közvélemény nevében akartak fellépni a „destruktívnak” nyilvánított eszmék képviselőivel szemben, akiket a sajtó monopolizálásával vádoltak.

Bangha irányvonalának megítélése azonban még saját rendjén belül sem volt egyértelmű. 1917 nyarán arról számolt be naplójában, hogy a *Magyar Kultúra* „erős hangja” miatt rendi előjárói többször is figyelmeztetésben részesítették. Főleg arra intették, hogy ne támadja a kormányzati szereplőket és a szabadkőműveseket. „Végén burkoltan Rector is, Provinciális is megfenyegettek, hogy esetleg agyoncsapnak azzal, hogy elveszik tőlem a redakciót. A dolog komoly, vigyázni kell” — jegyezte meg. Az ellenzőkkel szemben ezért a püspöki kar támogatását szerette volna megszerezni, ami nehéz feladatnak tűnt, hiszen a püspökök a korábbi évtizedekben nem vállalkoztak összehangolt, nagyszabású fellépésre a sajtó terén. De vajon hogyan vélekedett ekkoriban a hercegprímás minderről?

Az egyház vezetői és a sajtó

A sajtó 1914 utáni felértékelődése az egyház vezetőit is arra ösztönözte, hogy hatékonyabb módszereket keressenek a közélet befolyásolására. A prímás igen elégedetlen volt az *Alkotmány* működésével, könnyelműnek tartotta gazdálkodását, ezért a lap tulajdonosa, Molnár János 1915 márciusában kénytelen volt hosszadalmas levélben mentesítenie magát. Többek között cáfolta, hogy egy gyógyszergyártó cég hirdetésének erkölcsi okokból történt elutasítása — a hirdetés ugyanis egy meztelen alakot ábrázoló rajzot tartalmazott

⁴⁶EPL Csernoch János magánlevéltára 22/1915. Molnár János a primásnak, 1915. március 12.

⁴⁷EPL Püspöki Értekezletek jegyzőkönyvei 1909–1927. 1915. október 27.

⁴⁸EPL Csernoch János magánlevéltára. Szabó László a primásnak, 339/1913–1914; 158/1915.

⁴⁹Horváth Zoltán: *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914)* 2. kiad. Gondolat, Budapest, 1974, 328.

⁵⁰Szabó László: *Szegény ember gazdag élete*. III. Athenaeum, Budapest, 1928, 9.

⁵¹EPL Csernoch János magánlevéltára 158–1915. Szabó a primásnak, 1915. október 17. A primás a kért nyilatkozatot Lepold Antal megjegyzése szerint október 19-én megadta.

⁵²EPL Csernoch János magánlevéltára 1917–1927/362 Szabó Lászlóné a primásnak, 1918. augusztus 5.

— miatt a lapot évi ötezer korona kár érte volna. Azt viszont elismerte, hogy kénytelen volt visszafizetni az Adria Tengerhajózási Rt-nek azt a húszezer koronát, amit azzal a feltétellel kapott meg, hogy a Néppárt nem fogja megtámadni a parlamentben a vállalkozásnak nyújtott államsegélyt — a feltétel ugyanis nem teljesült. A laptulajdonos attól félt, hogy a primás elmarasztaló véleményére hivatkozva a püspökök beszüntetik az *Alkotmány* 1911-ben önként vállalt támogatását, amelyet sokan eleve kelletlenül teljesítettek.⁴⁶ Ez a lépés valóban nem késett sokat: 1915 októberében a püspöki kar megállapította, hogy a Néppárt támogatása nem vált be, ezért visszaadta a pártnak „akciószabadságát”, és természetesen beszüntette a párt lapjainak központi segélyezését is.⁴⁷

A meglévő katolikus politikai sajtó szerény befolyása miatt Esztergomban egyre fontosabbnak tartották a világi sajtó szerepét. Csernoch János ezért a népszerű liberális lapokban helyeztette el közleményeit, és a sajtó kezeléséhez rendszeresen igénybe vette egy katolikus újságíró, Szabó László tanácsait.⁴⁸ A primás igyekezett kapcsolatokat kiépíteni Miklós Andorral, akinek 1910-től kiadott lapja, *Az Est* a hazai tömegsajtó legsikeresebb vállalkozásává fejlődött. Az orgánum a háború alatt hatalmas olvasottságot ért el, 1916-tól példányszáma négyszázezer felett állandósult, messze megelőzve versenytársait.⁴⁹ A lapnál dolgozó Szabó László igyekezett a szerkesztés során az egyház érdekeit képviselni. Szabót maga a primás bízta meg ennek feladatnak az ellátására, és Lepold Antal esztergomi irodaigazgató rendszeres kapcsolatot tartott fenn vele.⁵⁰

A két fél között kölcsönösen előnyös együttműködés alakult ki. Amikor például elterjedt annak a híre, hogy az egyház meg akarja akadályozni a hadviselés céljaira lefoglalt harangok átadását, Szabó Lepold közvetítésével nyilatkozatot kért a primástól arról, hogy az egyház nem ellenzi a harangok kiszolgáltatását.⁵¹ Ezzel a kapcsolattal tehát *Az Est* értékes híranyaghoz, az egyház pedig fontos közvetítő csatornához jutott. Szabó később a primással is bizalmas viszonyba került. Másikülönben Szabó felesége 1918-ban aligha engedhette volna meg magának a Csernoch Jánoshoz intézett kérést, hogy járjon közbe férjének nemesítése érdekében. Szabóné érvei szerint: „hogy az [sic!] *Est* ma olyan megszélesült és korrekt újság, mint amilyennek ismerjük, az annak köszönhető, hogy az *Est* tulajdonosa nagy tiszteletet és háttérrel bízik a bizalmat tanúsít az uram iránt és mindenben hallgat rá.”⁵²

A Szabó és Lepold levelezéséből kirajzolódó kép szerint a primás és a lapkiadó egyaránt arra törekedett, hogy a másik fél érdekeit is szem előtt tartsa. Viszonyukat jól jellemzi az az eset, amikor Miklós a primást arra kérte, hogy a papságot körlevélben szólítsa fel *Az Est* terjesztésére. Igencsak szokatlan kérését Esztergom ugyan nem teljesítette, de biztosították róla, hogy a katolikusok nem ellenségesek a lap iránt, és a primás mindent megtesz az előítéletek ellen. Lepold azt is vállalta, hogy mérsékelten inti Bangha Bélát, aki gyakran ostromozta az általa „destruktívnak” tartott lapot. Az előzé-

⁵³Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) Levelestár Leopold Antal Tápay-Szabó Lászlónak, 1915. december 31.

Bangha Béla emlékirata a primás számára

⁵⁴OSZK Levelestár. Leopold Antal Tápay-Szabó Lászlónak, 1918. január 23.

⁵⁵EPL Cat. 44/ 3078–1920. Emlékirat a magyar katolikus sajtóreform ügyében. 1917. július 1.

⁵⁶Gergely Jenő: *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923.* Kossuth, Budapest, 1977, 76.

⁵⁷Szabó László: i. m. 79.

⁵⁸Rónay László: *Harcok az „új világnézet” körül. Katolikus irodalom szemlélet 1890–1920.* Argumentum, Budapest, 2007, 42.

kenység magyarázata, hogy az egyház meg akarta akadályozni az egyik legolvasottabb sajtóorgánium „szektárius és radikális irányzatok” befolyása alá kerülését. „Ha a háború után a régi Magyarországot akarjuk fenntartani, nagy szükségünk lesz konzervatív erőkre. Hatalmas ilyen erő volna *Az Est*, mostani szerkesztésében”⁵³ — írta Lepold 1915 decemberében. A primás bizalmasa a háború utolsó évében általában véve „kétségbeejtőnek” ítélte a társadalmi állapotokat, és úgy látta, hogy „erkölcsi érvekkel alig lehet valamit elérni, ha az egész polgári társadalom nem szolidáris az igazságtalan és túlzó elemekkel szemben”.⁵⁴

Bangha Béla 1917-ben emlékiratot készített a primás számára, amelyben elsősorban az antiklerikális kihívásra hivatkozott. Ezért szükségesnek látta, hogy a katolicizmust a sajtó terén egyenrangúvá tegyék ellenfeleivel: „csakis független, főleg a gyors és jó hírszolgálatra alapozott, *Az Est* módjára minden tekintetben, de főleg politikai téren megkötetlen, tehát lényegében információs jellegű lapokkal közelíthetjük meg a közönséget. Sőt még a kat. programnak alkalmatlan helyen és módon való túlságos hangoztatása által sem szabad azt a közönséget elriasztanunk, amely az újságtól nem prédikációt, hanem hírszolgálatot és szórakozást vár.” A páter a „tömegek meghódítása” érdekében kiterjedt laphálózatot tervezett, amely fokozatosan jött volna létre: először központi napilap, majd bulvárlapok, végül vidéki újságok indítását tartotta szükségesnek. Javasolta, hogy a lapokat külföldi mintára dömpingáron adják, így gyorsan elterjednek, ami magával hozza a hirdetőket, biztosítva az anyagi hátteret.

Bangha rendkívül fenyegetőnek érzékelte az egyházat érő kihívásokat, és a világháború után erőteljes társadalmi felfordulás lehetőségével számolt. Társadalmi téren ezért a „határozott nemzetvédelem” igényével lépett fel. A mozgalom ügyeinek vezetésére azt kezdeményezte, hogy egy valamennyi katolikus irányzatot képviselő országos értekezletet hívjanak össze. A vállalkozás megindítására kétféle millió korona kezdő befizetést tartott szükségesnek, részvénytársaság vagy alapítvány formájában. A tőke fennmaradó részének megszerzésére egyházmegyei, illetve hitközségi takarékpénztárak szervezését kérte, amelyeknek jövedelmüket felerészben a sajtóra kellett volna fordítaniuk.⁵⁵

A páter törekvése a pártok feletti egyházi sajtó megteremtésére egybevágott a primás terveivel, aki, mint láthattuk, maga is bizalmatlan volt a Katolikus Néppárttal.⁵⁶ Csernoch János ugyanakkor pesszimistán ítélte meg az új vállalkozás jövőjét, és nem akarta az új orgánumokat a jezsuiták kezébe adni.⁵⁷ Kételyeiben közrejátszott, hogy — ahogyan már láttuk — a katolikus közönség egy része is ellenérzésekkel viseltetett *A Sajtó* iránt, illetve a *Magyar Kultúra* irányvonalával szemben is.⁵⁸ A páter ezért szeptemberben Szabó László segítségét kérte, akitől nem csupán a lapkiadáshoz szükséges üzleti ismereteket remélte, hanem azt is, hogy jelenlétével segít

⁵⁹Szabó László:
i. m. 77–79.

A Központi Sajtóvállalat előkészítése

⁶⁰EPL Cat. 44/ 3155-1918.
A bizottság a primásnak,
1917. december 12.

legyőzni a hercegprímás kételyeit.⁵⁹ A vállalat terve végül valóban elnyerte Csernoch beleegyezését, amit azonban Esztergom taktikai okokból ekkor még nem tett közzé: „Öminenciája látván a sajtókérdésben az eltérő irányokat, rezerváltan viselkedik. De azért ki-fejezést adott a kívánságának, hogy a sajtópáterek akciójának sikerét óhajtja” — írta 1917 novemberében Szabónak Lepold Antal.

1917. december 8-án a szervezők megtartották a sajtóvállalat előkészítő ülését, ami azonban még nem nyerte el a Bangha által kért egyházi elismerést. Az ülés informális keretek között maradt, nem kapott nyilvánosságot, hivatalos formában a püspöki kar sem képviseltette magát rajta. Lepold Antal, aki lényegében a primást képviselte, egyértelművé tette, hogy a „magas egyházi körök” hajlandóak támogatni a Központi Sajtóvállalatot (KSV), de elvárják, hogy a meglevő katolikus lapokkal is kontaktusba lépjen. Az értekezlet levélben tett jelentést a primásnak, és Lepold iránymutatását követve hangsúlyozta, hogy a jövődől vállalat csak ott akar majd olvasókat hódítani, „ahová a paposnak kikiáltott pártsajtó nem tudott elhatolni”.⁶⁰

Válaszában Csernoch hangsúlyozta, hogy nem vehet részt aktívan a KSV megalapításában, amelyet nem támogatnak a meglevő katolikus lapkiadók. Ennek ellenére teljes cselekvési szabadságot adott neki. A primás fenntartásait jelzi ugyanakkor, hogy hangsúlyozta: támogatása addig tart, amíg a vállalat a katolikus sajtó tökéletesítésére és a keresztények egyesítésére törekedik. Bár az új lap jóindulatú kritikát gyakorolhat a Néppárt felett, de végső soron azt kell céloznia, hogy „a katolikusok a politikában a katolikus párt eszméjére, vagy legalább az avval való kooperáció szükségességének tudatára ránevelődjenek”. Azt ajánlotta, hogy egyezzenek meg az *Alkotmány* (és a katolikus néplap, az *Új Lap*) tulajdonosaival, és vegyék fel őket a részvénytársaság alapítói közé. A semlegesség igényére hivatkozva viszont megtagadta annak a kérésnek a teljesítését, hogy ő jelöljön ki vezetőséget a részvénytársaság élére, ami hivatalos egyházi elismerésként is értékelhető lett volna. Ugyanakkor arra is utalt, hogy *A Sajtó* által képviselt propagandamódszerek alkalmazását nem tartja előnyösnek, és mérsékelt hangvételre intett: „nem szónoklatokra és újságcikkekre kell a fő súlyt fektetni, hanem a csendes, de eredményes társadalmi szervezkedésre. Sokkal több sikert ígér a csendes házi agitáció, mint a nyilvános lárma, amely el-lenhatást szül és gyűlölködésre vezet.”⁶¹

⁶¹EPL Cat. 44/ 3155-1918.
A primás a bizottságnak,
1917. december 27.

A KSV szervezése

A primás engedélye nyomán tehát megindulhatott a KSV szervezése, amelynek során azonban a szervezők koránt sem tartották magukat mindenben Csernoch János figyelmeztetéseihez. A *Magyar Kultúra* egyik szerzője például 1918-ban — ragaszkodva a folyóirat megszokott érvrendszeréhez — a KSV mellett agitálva kijelentette: „Magyarország katonáit nem tudták legyőzni a frontokon, de az itthoni fronton máris rég legyőztek, letepertek, szinte megsemmisítettek bennünket a hiénák és fosztogatók (...) a magyar kö-

⁶²Árdrágítás és sajtó.
Magyar Kultúra, 1918.
I. kötet, 368–370.

⁶³Uo.

⁶⁴Kmoskó Mihály:
i. m. (55. lj.) 7.

A „morális pánik” jelensége

⁶⁵Kitzinger Dávid:
A morális pánik elmélete.
Replika, 2000. június,
23–27.

⁶⁶Sipos Balázs:
*Az első világháború
médiahatásai.* Médiaku-
tató, 2010. tavasz.

zéposztály máris elvérzett.”⁶² A szerző szerint ez nem történt volna meg, ha a közvélemény idejében foglalkozik a gazdasági kérdésekkel és követeli az iparcikkek árának maximalizálását. A sajtó azonban véleménye szerint — az uzsora és az árdrágítás üldözése helyett — továbbra is csak szenzációkat gyártott, elterelte a fontos kérdésekről a közfigyelmet, vagyis „csendestársként” viselkedett a „fosztogatók táborában”.⁶³

A KSV megalapítását mindemellett hazafias szempontokkal is igyekeztek indokolni, felhasználva (és ezzel még tovább gerjesztve) az ellenséges propaganda erejével kapcsolatos paranoiát. A teológus és orientalista Kmoskó Mihály 1918 nyarán ugyanis már arról írt, hogy Lord Northcliffe-nek, a brit „propagandaminiszternek” Magyarországon „csak akarnia kell és minden pillanatban szerezhet lapot is, embert is közvéleményünk megrontására, háborús ellenállásunk megbénítására”, ezért „ha a társadalom legjobbjai nem veszik kezükbe a sajtóreformot, saját vesztünket készítjük elő”.⁶⁴

Összefoglalásként elmondhatjuk tehát, hogy a katolikus sajtó nagy átalakulásában, amelyet elsősorban a KSV megalakítása fémjelzett, az első világháború következményei döntő szerepet játszottak. A háború egyrészt felfokozta a sajtó és a propaganda szerepével kapcsolatban élő — nagyrészt irracionális — félelmeket, valamint katalizátorként hatott a magyar társadalom válságjelenségeire, amelyre a Bangha Béla által vezetett folyóiratok a morális pánik jellegzetes tüneteivel válaszoltak. Ez a jelenség a leggyakrabban a társadalmi változások feletti ellenőrzés elvesztésére vagy a státuszvesztésre adott ideges reakcióként születik meg, ha egy csoport egy adott társadalom idealizált rendjét (hagyományos, alapvető értékrendszerét, konstruált, konszenzuális valóságát) fenyegető veszélyként tudatosul egy közösség tagjaiban.⁶⁵

Az első világháború médiatörténete általában véve is bővelkedik a morális pánik jelenségében,⁶⁶ Bangha Béla és a *Magyar Kultúra* köre számára pedig elsősorban a „destruktív sajtó” jelentette az ellenségkép alapját. A középosztály lecsúszásától, valamint a katolikus identitás elleni támadásoktól, az antiklerikális, polgári liberális, szociáldemokrata, kommunista eszmék térhódításától való félelem cselekvésre sarkallta azokat a katolikus egyháziakat, akik a megelőző évtizedekben — számos nekifutás ellenére — nem voltak képesek befolyásos politikai sajtót létrehozni. Csernoch János hercegprímás maga is tudatában volt a politikai veszélyforrásoknak, és felismerte a rendelkezésre álló sajtó gyengeségét. Ezért végül szabad utat engedett a szervezkedésnek — annak ellenére is, hogy a jelek szerint nem osztotta Bangha Béla radikális nézeteit, és igyekezett mérséklő hatással lenni a KSV szervezőire.